

**Остапченко Олена Вадимівна,**  
*старший викладач кафедри української мови*  
*Київського університету імені Бориса Грінченка*

## **ОВОЛОДІННЯ ЛЕКСИЧНИМИ СКАРБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У НАВЧАЛЬНІЙ ГРІ**

*Міркуй, яким добірним, влучним словом  
віддати мисль чи образ, бо слова -  
мов камінці ті різнокольорові:  
те гостре, те безбарвне, як вода,  
те лащиться, мов гожий панський цуцик,  
те жалиться, як кропива,  
те запашне, неначе кримський персик,  
а те смердить, як розбовток в ясні  
(М. Драй-Хмара, "Лист до Оксани")*

Увага до «живого» слова в усьому розмаїтті його семантичних варіантів, місця в загальній лексичній системі, походження, сфери застосування, емоційно-стилістичного забарвлення – необхідна умова оволодіння лексичним рівнем мовної системи, що є основою для формування комунікативної компетентності учнів.

Спираючись на досвід педагогічної діяльності, пропонуємо для реалізації завдань якісної лексичної підготовки учнів поряд з традиційними прийомами, які здебільшого мають характер репродуктивних тренувальних вправ, спрямованих на домінування насамперед інтелектуальної сфери, використовувати ігрові завдання. Саме такі дидактичні засоби збуджують інтерес до слова, сприяють розвитку творчого потенціалу особистості, «створюють підґрунтя для формування умінь соціальної комунікації, а також забезпечують засвоєння максимального обсягу мовленнєвих моделей, що згодом можуть легко репродукуватися в інших ситуаціях» [2, с. 131].

Ігрові форми (конкурси, вікторини, турніри тощо) не передбачають подання вичерпної інформації, натомість ми ставимо своїм завданням збудити інтерес до цікавих, а подекуди й дивовижних мовних проявів, заохотити учнів до самостійних пошуків істини та нових знань, осягнення мозаїчної картини української лексикології через призму проблемності. Погодьтеся, адже молодій людині значно цікавіше самій шукати відповідь, критично оцінювати почуте, сумніватися у досить логічних на перший погляд твердженнях, ніж одержувати готові тези.

Запропонований лінгвістичний матеріал можна використати для організації гри-змагання, конкурсу знавців лексики, мовної вікторини тощо. Ігри-вправи будуть доречними на заняттях, вони можуть бути також

елементами домашніх завдань і позакласних заходів. Головне у виборі формату навчальної ігрової діяльності – не втратити ті складники, що забезпечують її дієвість і продуктивність: активізацію мислення й мовленнєвої поведінки учнів; продуктивну взаємодію, змагальність та імпровізацію, стимулювання живого інтересу до слова.

Доречне й умотивоване дидактичною метою використання ігрових завдань дає можливість перетворити навчання на захопливий процес пошуку істини, дозволяє вирішувати складні методичні завдання у ситуації творчої співпраці та успіху, без педагогічного тиску, надмірної повчальності й моралізування, враховуючи вікові й світоглядні особливості сучасних учнів.

### Вікторина «До джерел слова»

1. Чи знаєте ви, хто придумав слова? Звичайно, конкретних авторів у більшості слів мови немає. А от деяким словам поталанило, вони мають своїх творців, імена яких відомі. Так, наприклад, слово *ліліпут* придумав Джонатан Свіфт, *гном* – Ф. фон Гогенгейм, слово *вітамін* створене 1913 року польським науковцем К. Функом, слово *газ* введене в наукове мовлення на поч. ХУІІ ст. голландським ученим Я. Б. Гельмонтом. Михайло Ломоносов придумав слова "*созвездие*", "*полнолуние*", "*притяжение*", М. Карамзіну належить авторство слів "*будущность*", "*промышленность*", "*общественность*", "*общедоступный*", "*человечный*".

А хто придумав слово *робот*? Кому належить авторство українських слів *мрія*, *чинник*, *поступ*, *підсоння*?

2. Це по-різному називається українською і російською мовами, хоч обидва слова походять від одного давнього кореня. З'явилося це слово в давньоіндійській мові, звучало приблизно як *шаккара* і означало "*пісок*". Згодом воно потрапило до Персії, потім до Аравії, звідти – до Італії, а від італійців - до німців. З німецької мови слово примандрувало до польської, а вже від поляків запозичили його ми, українці. Що ж це за слово?

3. Давати назви птахам за кольором – досить поширене явище в багатьох мовах, наприклад, українське слово *синиця* походить від *синій*. А яка пташка названа за своїм *сірим* кольором?

4. Чи є "родичами" слова *корова* і *коровай*? Відповідь обґрунтуйте.

5. Відомий український мовознавець Л. А. Булаховський, ілюструючи певну властивість слів у контексті, сконструював такий діалог:

- Вона червона?
- Ні, чорна.
- А чому вона жовта?
- Тому що зелена.

Про що йде мова? У якій ситуації зміст розмови стає зрозумілим? Яке лексичне явище ілюструє цей діалог?

6. Німці *пересаджують*, англійці *передають*, поляки *тлумачать*, болгари, серби і росіяни *переводять*. А що роблять у таких випадках українці? Як ви вважаєте, чому одне й те саме явище дійсності називається у різних мовах по-різному?

7. В англійській мові – це “*снігова крапля*”, німці порівнюють цю квітку зі “*сніговим дзвіночком*”, у французів – це рослина, що *пробивається* (*просвердлюється*) *крізь сніг*, в російській мові назва квітки теж пов’язана зі снігом. А як називають цю квітку українці? Яка етимологія (походження) цього слова?

8. Що спільного між словами *лебідь*, *лобода*, *альбом*, *левкой*, *Ельба* (річка)? Чи “родичі” ці слова?

9. Гра-змагання. Досить продуктивним способом творення нових слів є лексико-семантичний, тобто переосмислення вже існуючих у мові лексем. Зокрема, деякі загальні назви утворилися від власних саме таким шляхом, напр., назва будівельної суміші, різновиду гіпсу *алебастр* походить від найменування міста *Alabastron* у Єгипті, де вперше почали виготовляти цей матеріал.

А чи знаєте ви, як утворилися слова *алгоритм*, *бадмінтон*, *бегонія*, *бойкот*, *ват*, *дизель*, *джоуль*, *мансарда*, *марля*, *мельхіор*, *меценат*, *монпансьє*, *одеколон*, *пергамент*, *рентген*, *сенбернар*, *силует*, *тюль*, *фіакр*, *флора*? У грі перемагає той, хто не лише з’ясує етимологію наведених слів, а й пояснить їх значення. Якщо це завдання виявилось для вас заважким, радимо скористатися «Словником іншомовних слів».

#### Відповіді:

1. Слово *робот* придумав Карел Чапек, точніше його брат Йозеф Чапек. Вперше це слово використано у п’єсі К. Чапека “*РУР*”. Вважають, що вперше слово *мрія* вжив М. Старицький у вірші, присвяченому матері Лесі Українки Ользі Косач. Їй же приписують авторство терміна *підсоння* (як відповідник запозиченої лексеми *клімат*). На думку дослідників, автором слів *чинник*, *поступ* є Іван Франко.

2. Українською мовою – *цукор*, російською – *сахар*. В українську мову слово потрапило через польську */цукер/* з німецької, а німці в свою чергу запозичили його в італійців */цуккоро/*, до яких воно потрапило з Аравії */суккар/*.

3. *Соловей* – від праслов’янського \**солвь* - “*сіра пташка*”.

4. Так, зв’язок між цими словами безпосередній, ритуальний. Щоб зрозуміти спорідненість цих слів, треба зануритись у сиву давнину.

Первісне значення слова корова – “*рогата*”, раніше корів вирощували не для молока, а для жертвоприношень. Пізніше, коли корову оцінили посправжньому, почали реальну тварину замінити символом: випікати з тіста фігурку корови. Згодом жертвний пиріг стали прикрашати частиною тварини, приміром, рогами. Звідси й назва “*коровай*” – жертвний “*рогатий*” пиріг.

5. Діалог відбувається біля куца чорної смородини. Усі прикметники, вжиті в тексті, - багатозначні.

6. Українці *перекладають*. У різних мовах для називання одного явища можуть братися різні його ознаки.

7. *Пролісок (пролізок)*.

8. Усі ці слова походять від спільного індоєвропейського кореня \**elb* - “білий”.

### Гра «Три спроби»

Ведучий зачитує (або демонструє з допомогою інтерактивної дошки) певний текст, який подається трьома «порціями-підказками». Учасники мають назвати загадане слово. Після кожної підказки команди записують відповіді на аркушах і передають журі. За правильну відповідь з першої спроби команда заробляє, приміром, 3 бали, з другої спроби – 2, з третьої – 1 бал. Якщо є можливість, у подібних конкурсах доречними можуть бути фото- або відеопитання.

#### Перше слово:

*1-а підказка:*

На **нього** стають двоє під час дуже важливого обряду.

*2-а підказка:*

**Їх** дбають, готують, **їх** подають, беруть. **Вони** на почесному місці в кожній хаті.

*3-я підказка:*

**Вони** бувають вишивані і ткані, бувають полотняні і махрові. Без них не обійтися ні у ванній, ні в лазні, ні на пляжі.

#### Друге слово:

*1-а підказка:*

Колись, у давнину, **вона** означала тяжку повинність, неволю, рабство.

*2-а підказка:*

**Її** виконує і лікар, і вчитель, й інженер, і слюсар, й актор, і поет, й учень, і студент – кожен, хто працює.

*3-я підказка:*

**Вона** буває важка і легка, улюблена і не дуже, творча і одноманітна, домашня і класна.

#### **Третє слово:**

*1-а підказка:*

Максим Рильський називав **їх** пишним яром, а не сумним проваллям.

*2-а підказка:*

Щоб **ними** користуватися, обов'язково треба знати алфавіт.

*3-я підказка:*

**Вони** бувають енциклопедичні і лінгвістичні, одномовні і перекладні, орфографічні і тлумачні...

#### **Четверте слово:**

*1-а підказка:*

**Його** назва походить від слов'янського кореня, що у прадавній мові означав "стрибати".

*2-а підказка:*

Хоч **він** далеко стрибає й швидко бігає, але хитрий їжак **його** випередив, а Колобок від **нього** втік.

*3-я підказка:*

**Його** довгі вуха й куций хвіст тремтять від найменшого шурхоту.

#### **П'яте слово:**

*1-а підказка:*

У праслов'янській мові **її** назва означала "рогата".

*2-а підказка:*

**Вона** дарує цілющий продукт, необхідний і малим, і старим.

*3-я підказка:*

В Індії цю велику домашню молочну тварину й досі вважають священною.

#### **Шосте слово:**

*1-а підказка:*

Колись **вони** в латинській мові означали "пелюшки".

*2-а підказка:*

**Їх** виготовляють деякі учні й студенти, щоб потім надійно сховати, а в слушний момент витягти.

*3-я підказка:*

**Їх** масове виготовлення розпочинається перед іспитами, контрольними роботами. Щоб сховати **їх** від пильних учительських очей, вдаються до неперевершених хитрощів, виявляють дива винахідливості.

**Відповіді:** 1) рушник; 2) робота; 3) словники; 4) заєць; 5) корова;  
б) шпиргалки.

### Гра «Лінгвістичні рекорди, або Вірю - не вірю»

У грі беруть участь команди (з 2-4 осіб) чи окремі гравці. Завдання учасників – визначити, правильними чи хибними є певні твердження, які зачитує ведучий (речення можна також демонструвати на інтерактивній дошці або на аркушах паперу). На обдумування кожної тези дається певний час (10 – 30 секунд залежно від складності питань і підготовленості аудиторії). Коли всі учасники визначаються з відповідями, запишуть їх на спеціальних бланках і подадуть журі, гравці мають право обґрунтувати свою думку. За кожне правильне твердження і слушне пояснення журі нараховує бали.

Примітка: якщо жодному з учасників гри не вдалося встановити істину й аргументувати свою відповідь, це має зробити або ведучий, або заздалегідь обраний "експерт" з числа присутніх. Жодне питання не повинне залишитися без відповіді!

Отже, чи вірите ви, що:

1. **Найдовшим** словом в українській мові, яке містить тридцять літер, є *дихлордифенілтрихлорметилметан* – назва одного з пестицидів?
2. **Найчастіше** вживаними в українській мові словами є іменник *рука*, дієслово *сказати*, прикметник *великий*, займенник *він*, сполучник *і*?
3. **Найбільшу** кількість синінімів (близько 30-ти) має слово *іти*?
4. **Найкоротшими** іменами в Україні є трибуквені – *Лев* та *Зоя*?
5. **Найдовшими** чоловічими іменами, включеними до "Словника власних імен людей", є *Аполлінарій*, *Максиміліан* і *Пантелеймон*?
6. **Найбільше** однослівних назв населених пунктів в Україні починаються з літери **В**?
7. Серед назв міст і сіл в Україні, що починаються з голосної, **найбільше** на звук **О**?
8. **Найпоширенішою** назвою населеного пункту в Україні, що складається з одного слова, є *Калинівка*?
9. **Найбільше** назв населених пунктів нашої держави, що складаються з кількох слів, починаються зі слова *Новий* (-а, -е)?
10. **Найкоротша** назва населеного пункту в Україні складається з двох літер?
11. **Найдовша** назва населеного пункту, що складається з одного слова – *Дніпродзержинськ*?
12. **Найпоширеніша** назва вулиці в Україні – *Тараса Шевченка*?

13. **Найбільше** псевдонімів (99) в українській літературі використав Іван Франко?

14. **Найдовший** псевдонім був у Григорія Квітки-Основ'яненка?

15. **Найпершим** автором, який підписав свій твір псевдонімом, був Марко Вовчок (Марія Вілінська)?

16. **Найповнішим** і лексикографічно найдосконалішим українським словником до початку ХХ ст. є «Словарь української мови» в 4 томах, виданий 1907 – 1909 рр. у Києві за редакцією Бориса Грінченка?

17. **Найдавнішим** народом на території сучасної України, назва якого збереглася в писемних пам'ятках, були скіфи?

18. **Найбільшим** джерелом запозичень для української мови здавна і дотепер є грецька мова?

### Відповіді:

1. **Ні.** Слово *лецетинхолестерилацетилтрансфераза* має 34 букви, *антимультинструменталістичність* – 31 літеру.

2. **Так.** Автори «Частотного словника сучасної української художньої прози» на підставі опрацювання 33391 слова загальної лексики стверджують, що **найуживанішими словами в українській мові є: рука, око, сказати, знати, великий, я, ми, він, себе, весь, його, вже, так**, а також прийменники і сполучники.

3. **Ні.** Синонімічні скарби української мови справді невичерпні. Двотомний «Словник синонімів української мови» (К.: Наук. Думка, 1999 – 2000) подає понад 50 синонімів до слова *говорити*, 22 синоніми до слова *дивитися*. А от «рекордсменом» за кількістю синонімів є слово *бити* – близько 80-ти! Синонімічний ряд до дієслова *йти* нараховує «лише» 27 слів.

4. **Ні.** Найкоротші зафіксовані в словнику імена – це *Ян* та *Ія*.

5. **Так.**

6. **Ні.** Найбільше назв міст і сіл в Україні починаються з літери **К** – понад 2 тисячі.

7. **Так.** Назви 573 населених пунктів нашої країни починаються з літери **О**.

8. **Ні.** Найбільше в Україні сіл з найменуванням Іванівка – аж 83! Далі йдуть: Михайлівка – 78, Олександрівка – 75, Миколаївка – 67, Жовтневе – 61, Андріївка – 50, Петрівка і Мар'янівка – по 48, Володимирівка – 46, Федорівка – 44. А от Калинівок в Україні – 42, Березівок – 28, Яблунівок – 21.

9. **Так.** Означення Новий (-а, -е) у назві мають 874 поселення, Старий – 165, Великий – 282, Малий – 216, Верхній – 72, Середній – 23, Нижній – 59, Червоний – 327, Зелений – 105, Білий – 93, Чорний – 53.

**10. Ні.** Найкоротші офіційно засвідчені найменування населених пунктів в Україні складаються з трьох літер, серед них назви міст – *Бар* і *Чоп*.

**11. Ні.** Найдовша назва з одного слова – Червонокосянтинівка, село в Кіровоградській області. А взагалі найдовшою назвою населеного пункту в Україні є Петропавлівська Борщагівка – село поблизу Києва.

**12. Так.** Вулиці Шевченка є в 35 містах України. Найпопулярнішими назвами для вулиць є також Садова, Гоголя, Чапаєва, Гагаріна, Горького, Лісова, Леніна, Сонячна, Щорса, Миру і Лесі Українки.

**13. Ні.** Найбільшою кількістю псевдонімів користувався Олександр Кониський – 141, в Івана Франка було 99 псевдонімів, Осип Маковей мав їх 56, Михайло Павлик — 27, Олена Пчілка — 44, а Борис Грінченко — 34.

**14. Так.** Письменник Г. Квітка-Основ'яненко підписував деякі твори так: "Любопытный Аверьян, состоящий не у дел коллежский протоколист, имеющий хождения по тяжёлым делам и по денежным взысканиям".

**15. Ні.** Традиція використовувати псевдоніми була розвинена вже в давньоруських рукописних книгах, де імена авторів та переписувальників подекуди втаємничували за допомогою чисел, які в слов'янському письмі позначалися за допомогою літер. Широко послуговуватися псевдонімами українські письменники почали з XVI ст. Здебільшого це були полемісти, що виступали проти католицизму і з політичних міркувань мусили ховати власне ім'я. Відомі імена Стефан Зизаній, Іван Вишенський, Христофор Філалет, Теофіл Ортолог, Клирик Острозький — все це псевдоніми.

**16. Так.** Робота над словником була однією з найбільших заслуг письменника, лексикографа, педагога, фольклориста, етнографа, бібліографа, публіциста, видавця, громадсько-культурного діяча Бориса Грінченка перед українською культурою. Матеріали до словника почали збирати ще члени так званої Старої громади, культурного товариства в Києві другої половині XIX – початку XX ст., що групувалися довкола журналу «Киевская старина». З 1902 року до роботи над словником було залучено Б. Грінченка. Не маючи спеціальної філологічної освіти, він узяв на себе непосильне для багатьох завдання і з успіхом завершив його завдяки своєму природному, як відзначив А. Кримський, лексикографічному дару. У чотирьох томах подано 70 000 слів живої української мови, дібраних з художньої літератури, фольклорних записів, усного мовлення, залучено матеріали попередніх словників. Праця була високо оцінена російським академіком О. Шахматовим і удостоєна Петербурзькою академією наук другої премії М. П. Костомарова.



**17. Ні.** Найпершими згадками в писемних пам'ятках, які належать до початкового періоду знайомства грецьких мореплавців з північним узбережжям Чорного моря і мають характер легенд, є відомості про *кіммерійців*, що оселилися наприкінці II – на початку I тис. до н.е. в Причорномор'ї, південних степах України. Спочатку це був осілий народ, що згодом перейшов до кочового скотарського господарства. За переказами, земель кіммерійців досяг і Одіссей.

**18. Ні.** Хоча в українській мові досить багато слів, засвоєних з грецької, все ж найголовнішим джерелом лексичних запозичень, пов'язаних із поняттями загальноєвропейської культури, науки, державного управління, права, політики, є для нашої мови, як і для всіх європейських, *латинська мова*.

### **Конкурс поліглотів**

Як не дивно це звучить, але кожен із нас трохи поліглот. Так, так, навіть якщо володієш лише однією, рідною мовою, мимохіть пізнаєш чужомовні слова, адже кожна сучасна мова містить запозичення з інших мов. До речі, вчені стверджують, що частка лексичних запозичень в українській мові, як і в більшості інших європейських, становить приблизно десять відсотків.

Завдання цього конкурсу полягає в тому, щоб назвати запозичене в українську мову слово, виходячи з його первинного, буквального значення в мові-джерелі. У лінгвістиці цю найпершу ознаку, покладену в основу назви певного поняття, називають *внутрішньою формою слова*.

Конкурс можна провести у формі змагання між командами або окремими учасниками. За кожну правильну відповідь нараховуються бали. Право відповідати першим здобуває та команда чи учасник, хто сигналізує про це певним чином, наприклад, піднявши руку. Якщо відповідь неправильна, у гру вступає наступний учасник. Час на обдумування кожної відповіді – 10 сек.

#### ***Скажіть грецькою:***

1. По-грецьки це *добра, радісна звістка*, яка звеселяє серця християн.
2. Цей грецький *річковий кінь* навряд чи дозволить себе осідлати, та й гарцювати суходолом не стане, але почуватиметься якнайкраще в замулених водоймах Африки.
3. По-грецьки він *завбільшки з кулак*, серед африканських племен і справді він найменший.
4. Наша шкіра “*дихає*” через ці грецькі *свердловини, отвори*.

5. Скажіть по-грецьки "*ставлю впорядковано*" – і розділ мовознавства ви назвете.

6. По-грецьки це *гарний почерк, мистецтво ліній на папері*.

**Скажіть по-латині:**

1. Ця латинська *дуга* вигинається спиною мосту.
2. Цей латинський *поштовх, удар* ніжно б'ється під шкірою рук.
3. Це латинське *рівне місце, площина* є і в конспекті, й на карті, й в указі.
4. Цей латинський *промінь* біжить від центру до точки кола.

**Скажіть англійською:**

1. Цей англійський *метелик* панує і на оперній сцені, і в басейні.
2. Цей п'яний англійський *півнячий хвіст* звеселить когозавгодно.
3. Цей *собака-бик* в англійців – справжній сторож і боєць.
4. Цей англійський огрядний *товстун* по Антарктиді у фраку гуляє.

**Скажіть німецькою:**

1. Цей німецький *мішок за спиною* вкрай потрібен і туристу, й учню.
2. Побувати на цьому німецькому *місці для лікування* мріють усі відпускники.
3. У цю німецьку *тугу і скорботу* одягає нас жалоба.
4. Ця німецька *чорна фарба* одночасно *дзвенить фанфарами* у привітанні.
5. Цей німецький *товстий ціпок, або палиця*, незамінний серед скляного посуду в хімічній лабораторії.

**Скажіть французькою:**

1. Ця запашна *кельнська вода* давно вже припала чоловікам до смаку.
2. Цим солодким *поцілунком* кондитери із задоволенням пригощають і дорослих, і дітей.
3. Ця французька *мертва природа* живе в чудових барвах на полотні.
4. Цей французький *королівський інструмент* справді панує в музиці.
5. Цей французький *щоденний листок* – і в кіоску, і в класі на місці.
6. *Ховали ніс* французи в нього, у нас синонім *шарфа* він.

**Скажіть шведською:**

Цей шведський *гном* блищить на кухні у сьйві кранів і каструль.

**Скажіть іспанською:**

На цьому іспанському помості панує найпопулярніше мистецтво сучасності.

**Скажіть арабською:**

Це арабське декламування, читання – священна книга мусульман.

**Скажіть турецькою:**

На цьому турецькому городі досягають дині й кавуни.

**Відповіді**

Скажіть грецькою: 1) **Євангеліє** (грец. *euangelion* - добра, радісна звістка); 2) **гіпопотам** (грец. *hippopotamos*, букв. - річковий кінь); 3) **пігмей** (грец. *pygmaios*, букв. - завбільшки з кулак); 4) **пору** (грец. *poros* – отвір, свердловина); 5) **синтаксис** (грец. *syntaxis* – побудова, порядок, букв. – ставлю в порядку); 6) **каліграфія** (грец. *kalligraphia* - красивий почерк).

Скажіть по-латині: 1) **арка** (лат. *arcus* - дуга, вигин); 2) **пульс** (лат. *pulsus* – удар, поштовх); 3) **план** (лат. *planum* - рівне місце, площа); 4) **радіус** (лат. *radius* - промінь).

Скажіть англійською: 1) **бамерфляй** (англ. *butterfly*, букв. – метелик); 2) **коктейль** (англ. *cocktail*, букв. - півнячий хвіст); 3) **бульдог** (англ. *bulldog* від *bull* - бик, бугай, самець і *dog* - собака); 4) **пінгвін** (англ. *pinguins* від лат. *pinguis* – огрядний, товстий).

Скажіть німецькою: 1) **рюкзак** (нім. *Rucksack* від *Rucken* – спина і *Sack* – мішок); 2) **курорт** (нім. *Kurort* від *Kur* – лікування і *Ort* – місце); 3) **траур** (нім. *Trauer* - туга, скорбота); 4) омоніми **туш** (нім. *Tusche* - чорна фарба) і **туш** (нім. *Tusch* - невелика музична п'єса фанфарного складу, урочисте привітання); 5) **колба** (нім. *Kolben* від давньоверхньонім. *kolbo* – товстий ціпок).

Скажіть французькою: 1) **одеколон** - від фр. *eau de Cologne*, буквально - кельнська вода; місто Кельн (Німеччина) постачало в різні країни парфуми, в тому числі туалетну воду, яку стали називати **вода з Кельну** (фран. *одеколон*); 2) **містечка безе** (франц. *baiser* – поцілунок); 3) **натюрморт** (франц. *nature morte*, букв. - мертва природа); 4) **рояль** (франц. *royal* - королівський); 5) **журнал** (франц. *journal* букв. – щоденний папір, листок); 6) **кашне** (франц. *cache-nez* від *cache* – ховати і *nez* – ніс).

Скажіть шведською: **нікель** (швед. *nickel* – гном, підземний дух).

Скажіть іспанською: **естрада** (ісп. *estrado* – поміст).

Скажіть арабською: **Коран** (араб. *goran, guran* букв. – декламація, читання).

Скажіть турецькою: **баштан** (тур. *bostan* – город).

### Ігри-аукціони

Учасники гри за визначений час пропонують якомога більше варіантів відповіді на певне завдання. У цьому мовному змаганні перемагає той, хто називає потрібне слово чи словосполучення останнім або дає найбільше відповідей.

- Замініть одним словом словосполучення *чорне золото, біле золото, блакитне паливо, зелений змії, білий метал, брати наші менші, льодовий континент, люди в білих халатах, інженери людських душ, великий Кобзар*. Як називаються наведені описові звороти? У яких функціональних стилях української мови вони найчастіше вживаються? Чи варто користуватися ними надто часто? Спробуйте за певний час (3 хвилини) записати якнайбільше таких описових зворотів. Перемагає той, хто виконає завдання правильно та найповніше.

- Учасникам гри пропонується за певний час записати якомога більше словосполучень, в яких запропоноване слово слід ужити в різних значеннях. Перемагає той, хто правильно виконає завдання і витратить на це найменше часу. Слова для гри: *йти* (за даними “Словника української мови” має 30 значень); *брати* (22 значення); *сідати* (12 значень); *лізти* (11 значень); *коло* (10 значень); *поле* (10 значень); *голова* (9 значень); *м'який* (8 значень); *клас* (7 значень); *команда* (6 значень); *летіти* (5 значень) тощо.

- Учасники гри повинні за певний час записати якнайбільше міжмовних омонімів (українсько-російських), наприклад: *луна, місяць, неділя, гладкий, грубий* тощо, а також проілюструвати їх значення в реченнях чи словосполученнях. Перемагає той, хто виконає завдання найповніше.

- Наведіть приклади стилістичної фігури (або спробуйте створити самі) **оксиморон** (стилістична фігура, що ґрунтується на поєднанні протилежних понять, напр.: *гарячий сніг, живий труп, жорстоке милосердя, праведність гріха, солодка отрута, дзвінка тиша, безмовний крик* тощо).

- Відомо, що багато слів у мові вживаються в переносному значенні, зокрема обсяг їх значення з часом розширюється. Приміром, для уособлення багатьох людських вад (і чеснот також!) у мові широко використовуються назви тварин, птахів. Учасникам гри пропонується за певний час (3 хвилини) продовжити ряд слів, утворивши пару ”назва

тварини, птаха – риса людського характеру”: *лищиця – хитрість, вісюк – упертість, сокіл – гідність, відвага ...* Перемагає той, чий список буде найповнішим.

• Скільки слів містить 11-томний “Словник української мови”? Перемагає той, чия відповідь буде найближчою до дійсної кількості реєстрових слів. (Відповідь: 134149 реєстрових слів (половина з них – іменники). До речі, «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003) фіксує 170 тисяч слів.

• Визначити, коли саме в мові “народилося” те чи інше слово, здебільшого майже неможливо чи принаймні проблематично. Однак деякі лексеми мають точну дату появи на світ. Спробуйте встановити, в якому році були вперше вжиті наведені нижче слова:

- *бадмінтон, джинси* (відповідь: 1963 року);
- *акваланг, хобі* (відповідь: 1964 року);
- *цунамі* (відповідь: 1965 року).

### **Тест-гра «Не бійтесь заглядати у словник»**

Завдання ігрових тестів покликані передусім пробуджувати в учнів чуття мови і тим самим збагачувати словниковий склад їх мовлення. Такі тести слід розглядати саме як дидактичну гру в інтегрованому вияві всіх її функцій – спонукальної, комунікабельної, самореалізації, розвивальної, розважальної, діагностичної, корекційної, а не як засіб контролю. Мета такого проблемного завдання – передусім збудити інтерес до слова. Завдання вчителя – спрямувати допитливість учнів на поглиблення знань, на роботу з довідковими джерелами, зі словниками, довідниками. Адже не досить лише відгадати слово чи правильний варіант його значення, а слід семантизувати всі лексеми, запропоновані в тесті, з’ясувати при потребі їх походження, особливості функціонування в різних стилях мови, сполучуваність з іншими словами тощо.

Така дидактична гра, всупереч своїй позірній легкості, вимагає самостійного бачення проблеми в поданій інформації, визначення шляхів її вирішення. Правильна відповідь може бути обрана інтуїтивно чи на основі реального знання семантики слова, але в будь-якому разі слід заохочувати учнів до перевірки своєї гіпотези за словником, адже гра так і називається – “Не бійтесь заглядати у словник”.

#### **1. *Бортъ* –**

- а) вулик, видовбана колода (застар.);
- б) густий хвойний ліс;
- в) дерев’яний човен з плоским дном.

2. **Вагадло** –
- а) маятник у годиннику (застар.);
  - б) пристрій для зважування, терези;
  - в) витівник, жартівник.
3. **Віно** –
- а) посаг нареченої;
  - б) заплетені в косу квіти і зелені гілочки;
  - в) сорт винограду.
4. **Вірлиця** –
- а) незрадлива кохана, жінка;
  - б) дрібна хижа тварина з цінним хутром;
  - в) орлиця (діалект.).
5. **Волочило** –
- а) сталева дошка для волочіння дроту;
  - б) чоловік, що упадає коло жінок, залицяльник;
  - в) людина без постійної роботи і місця проживання.
6. **Ворвань** –
- а) злидарі, волоцюги (збірн.);
  - б) жир з морських тварин чи риб;
  - в) річкова затока, де розміщується порт.
7. **Ворина** –
- а) злодій, крадій (розм.);
  - б) недобрий час, лиха година;
  - в) жердина.
8. **Ворок** –
- а) мішечок для відціджування сиру;
  - б) імла, туман;
  - в) рішення суду, присуд.
9. **Вудвуд** –
- а) птах одуд (діалект.);
  - б) назва графства в Англії;
  - в) вудилище з довгою линвою на зразок спінінга.
10. **В'юшка** –
- а) перша страва з риби;
  - б) весела, жвава дитина;
  - в) засувка на димоході.
11. **Кормига** –
- а) неволя, ярмо;
  - б) стерно для направлення судна, човна;

- в) вітрило, парус.
12. **Коцюба** –
- а) палиця для гри в гольф;
  - б) міфічна істота;
  - в) кочерга.
13. **М'ятниця** –
- а) одна з русалок у давніх віруваннях слов'ян;
  - б) день тижня у наших прашчурів;
  - в) посудина, в якій розминають картоплю або крупу.
14. **Плачинда** –
- а) виріб із прісного тіста, пиріг;
  - б) молочний продукт, сир;
  - в) ткане покривало чи скатерть.
15. **Світлина** –
- а) чиста, світла, парадна кімната;
  - б) жіноче ім'я у болгар;
  - в) фотографія.
16. **Шаля** –
- а) тарілка для зважування на терезах;
  - б) надмірне збудження, хвилювання;
  - в) велика шовкова чи шерстяна хустка.
17. **Шульга** –
- а) шуліка, коршун;
  - б) лівша, ліворука людина;
  - в) корж, политий медом.
18. **Ядуха** –
- а) задишка, астма;
  - б) міфічна істота, болотяна мавка;
  - в) жіноче ім'я (заст.).

### Тест-гра «Добери синонім»

#### Варіант 1

**1. Автохтон (книж.)**

- а) абориген;
- б) двигун;
- в) автогонщик.

**2. Адепт (книж.)**

- а) перемикач;
- б) послідовник;

**4. Комонник (заст.)**

- а) вершник;
- б) комірник;
- в) швейцар.

**5. Копистка**

- а) підкова;
- б) стіжок (сіна);

в) ад'ютант.

**3. *Аннали***

а) мережа (каналів);

б) метод, прийом;

в) літопис.

в) мішалка.

**6. *Лемішка***

а) лезо (плуга);

б) каша;

в) ложка.

**1. *Атрамент (заст.)***

а) чорнило;

б) супровід (музичний);

в) голосіння.

**2. *Баюра***

а) укріплення;

б) калюжа;

в) кошик.

**3. *Блават (діалект.)***

а) волошка;

б) сталь;

в) прапор.

**Варіант 2**

**4. *Легіт***

а) вітерець;

б) юнак;

в) посланець.

**5. *Машкара***

а) комахи;

б) танець;

в) маска.

**6. *Опанча (застар.)***

а) плащ (без рукавів);

б) данина;

в) обійстя.

**1. *Вакації***

а) чагарник;

б) канікули;

в) відвідини.

**2. *Дерен***

а) стерня;

б) птах;

в) кизил.

**3. *Карафа***

а) графин;

б) антилопа;

в) валіза.

**Варіант 3**

**4. *Підсоння***

а) галявина;

б) дрімота;

в) клімат.

**5. *Плевели (книжн., заст.)***

а) бур'яни;

б) блюдця;

в) водорості.

**6. *Рамена***

а) цигани;

б) ромашка (садова);

в) плечі.

**Варіант 4**

**4. *Рейтар***

а) кавалерист;

б) суддя;

в) журналіст.

**1. *Кітва***

а) вівця;

б) якір;

в) стрічка.



## **2. Рокита**

- а) горобина;
- б) верба;
- в) граблі.

## **3. Слоїк**

- а) пляшечка;
- б) черв'як;
- в) тістечко.

## **5. Руно**

- а) руїна;
- б) шерсть;
- в) жваво (прислівник).

## **6. Яхонт**

- а) корабель;
- б) управитель;
- в) сапфір.

### **Ключ до тесту „До джерел слова”:**

1 – а, 2 – а, 3 – а, 4 – в, 5 – а, 6 – б, 7 – в, 8 – а, 9 – а, 10 – в, 11 – а, 12 – в, 13 – а, 14 – а, 15 – в, 16 – а, 17 – б, 18 – а.

### **Ключ до тесту „Вибери синонім”:**

Варіант 1: 1 – а, 2 – б, 3 – в, 4 – а, 5 – в, 6 – б; варіант 2: 1 – а, 2 – б, 3 – а, 4 – а, 5 – в, 6 – а; варіант 3: 1 – б, 2 – в, 3 – а, 4 – в, 5 – а, 6 – в; варіант 4: 1 – б, 2 – б, 3 – а, 4 – а, 5 – б, 6 – в.

### **Література:**

1. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз / Під ред. М. М. Пилинського. – К.: Рад.шк., 1985. - 152 с.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк: М.І. Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман, О.В. Горошкіна та ін. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
3. Одинцов В. В. Лингвистические парадоксы. – М., 1978.
4. Остапченко О. В., Остапченко В. І. Істина народжується в змаганні. Українська мова в цікавих цифрах і фактах, загадках і запитаннях, іграх і конкурсах: Практич. посіб. - К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – 120 с.
5. Словник іншомовних слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К.: Наукова думка, 2000. — 680 с.
6. Словник синонімів української мови: У 2-х т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. — К.: Наук. думка, 1999—2000.
7. Словник української мови: В 11 т. - К.: Наук. думка, 1970 – 1980.